

TANÍTÓMESTEREINK

Végh József:

A középiskolai táj- és népkutatás módszere I.

... A nemzeti műveltség-tartalmat, a nemzeti hagyományt, a felső és középszintű ügynevezett magas műveltségét, a nemzetközi művelődés vívmányait a középiskola eddig is átadta, de a jövőben el kell fogadnia a néphagyományt is, mert ez is fontos tartozéka a nemzeti műveltségnek.

A föld népénél sokkal nagyobb mértékben találhatjuk meg ősi kultúránk elemeit, mint a többi társadalmi rétegnél. A népi műveltségben is van felülről alászállott művelődési termék, hiszen tartalmának jelentős részét a történelmi magyar középszintűtől, a nemességtől és részben idegen népektől kapta. A népi műveltség igen tekintélyes részét azonban a nép maga termelte ki öröklött faji sajátosságai, hazánk földrajzi adottságai és a történelmi sors alakulása szerint.

A végzendő munkára vonatkozólag a vallás- és közoktatásügyi miniszteri leirat többek között a következőket mondotta: „A táj- és népkutató munka a középiskolában az állampolgári nevelés szolgálatában áll. A célja, ... hogy a diákságot már zsenge korában megismertesse az élet ezernyi küzdelmeivel, a magyar földdel és a magyar néppel közvetlen szemlélet és érintkezés útján. Megismerteti a tanulókkal a magyar nép értékeit és erényeit, nemkülönben a fogyatékoságait és szükségleteit, és ezzel megszeretteti és megbecsülteti velük a népet, ami arra vezet, hogy férfivá serdülve, a népi erényeket és értékeket a nemzet érdekében kamatoztatni fogják. Éppen így megismerteti a magyar földet és tájat, amelyben a magyar nép élete gyökerezik, aminek okos kihasználása biztosítja a nemzet boldogulását.”

E cél elérésére a középiskolában két mód és lehetőség kínálkozik. Az első a táj- és népismeret szempontjainak érvényesítése az egyes tárgyakon belül. A másik pedig külön munka az érdeklődők bevonásával valamelyik ifjúsági egyesületben (önképzőköör, cserkészzet).

A beható táj- és népkutató munka iránt nem érdeklődik minden tanuló, meg talán nincs is tehetsége és érzéke e kérdésekhez. Elhibázott volna a táj- és népkutató munkát mindenkire ráerőszakolni. Vannak irodalom-, történelem-, természettudományok és technikai kérdések iránt érdeklődők is. Csak az önként jelentkezőkkel lehet és érdemes foglalkozni. Az önként vállalt munka becsúgya lelkesebb munkára serkenti az ifjúságot, mint a kötelező.

A táj- és népkutatást végző tanárnak hármas munkát kell végeznie:

1. Ismeretterjesztő előadásokat kell tartania, vagy kartársaival tartatnia a magyar táj- és népkutatás általános problémáiról, a néphagyományok jelentőségéről, a tárgyi és szellemi népraizáról (építkezés, bútor, ruházat, földművelés, állattartás, gazdálkodás, népszokások, népköltészet, zene, tánc stb.), a táj és a település problémáiról, földrajzi, különösen emberföldrajzi kérdésekről, társadalmi, gazdasági kérdésekről, egy község életviszonyairól, életproblémáiról stb. Természetesen saját környezetükből kell kiindulnunk. Az illető város és környéke viszonyait kell a tanárnak először megismertetni. De ismertetnie kell a táj- és népkutatás körében megjelenő fontosabb munkákat, értekezéseket, dolgozatokat és az új magyar irodalom népi vonatkozású értékes alkotásait. Egy-egy jól sikerült, rajzokkal vetített képekkel illusztrált előadás sokszor rábírja a tanulót, hogy elinduljon a kutató munkára. Persze mindegyik témakörben jelezzük a problémákat és megjelöljük a kisebb tárgykört. Jó az ilyen ismeretterjesztő elő-

adást egy-egy tanulóra bízni. Így az egyrészt jól megismerkedik az illető kérdéssel, másrészt példájával másokat is cselekvésre buzdít.

2. A csoport megszervezése, egy pár általános felvilágosító, buzdító szó után témát adjon a vezető a diákok kezébe! *Végezessen velők önálló megfigyelő és gyűjtőmunkát!* Természetesen nem várunk itt tőlük tudományos értékű dolgozatokat és értekezéseket. Az a célunk, hogy a diák a nép közé menjen; a nép között forogva, személyes tapasztalataiból ismerje meg azt... De ha a diák becsvágyát felkeltjük, és a kezdet nehézségein átlendítjük, kellő irányítással tudományos szempontból is értékes kutatómunkát végezhet. Ez a kutatómunka azonban csak a legritkább esetben lehet tudományos szempontú szintetizáló munka. Viszont sok diák alkalmas arra, hogy tudományos igényeket is kielégítő anyaggyűjtő és rendező munkát végezzen. Gondolunk itt elsősorban leíró tanulmányokra és dolgozatokra a táj- és népkutatás minden köréből.

Éppen ebben az önállóan végzett munkában van a középiskolai táj- és népkutatás nagy pedagógiai jelentősége. A diákok megfigyelésre, önállóságra szoktatja. A nép között járva, a népi élet tanulmányozása közben olyan mély benyomásokat szerez, hogy ezeket nem felejtí el soha. Így szerzett tapasztalatait később hasznosítja. Azáltal pedig, hogy pontosságot, gondosságot kívánunk meg tőle, leszoktatjuk a felületességről, a pongyoláságról. A nehézségeket leküzdve önbizalma nő a jól végzett munka után. Belekóstolva az önálló kutatómunkába, a tudományt is többre becsüli, mint eddig.

A kutatásra rá kell nevelni a tanulót. A gyűjtés módszerét jól meg kell neki magyarázni. Először is azt kell tisztáznunk a tanulóval, hogy mit gyűjtsön. A témát, a tárgykört a tanuló érdeklődési körének és tehetségének megfelelőleg a tanár választja ki. Különösen a kezdőknel. De még a haladóknál is szükség van az irányításra. A témakeréssel a diáknak nem kell bajlódni. Neki azt kell megtanulnia, hogy a témán belül mindent gyűjtsön össze. Ha pl. népi ruházzal foglalkozik, akkor ne csak a díszes, ünnepi ruhát gyűjtse, hanem a hétköznapi, a szürkét is, a parasztember mindennapi munkában, dologban viselt ruháját. Ez utóbbi fontosabb a tudomány számára, mint az ünneplő ruha. A régi néprajzi gyűjtésnek és általában a népi kutatásnak az volt a hibája, hogy csak a ritkaságokra, a kuriózumokra vágyott, vagy pedig mindenben az ősit, a régi kereste. A mai kutatás már megállapította, hogy falvainkban az öreg embereknel és a ládafiában megtalálható régi ruha pár emberöltővel ezelőtt épp olyan új volt, mint pl. a mai falusi ruha, ami pedig a városi és a régi falusi öltözködés csodálatos keveréke. A mai népi bútor pl. száz évvel ezelőtt úri bútor volt. Természetesen örömmel jegyzi fel a gyűjtő a régiebb állapotot sejtető tárgyakat és hagyományokat, de kötelessége, hogy a mait, bármilyen keverékjellegűnek is tűnik fel az ország nagy részén, felvegye. A gyűjtő mindent gyűjtsön! Egy mesélő vagy nótafa összes meséit és nótáit jegyezze fel. Mégpedig szó szerint, minden változtatás, alakítás, csinosítás nélkül. A parasztember összes ruhadarabjait, a gazdálkodásban használt összes szerszámjait vegye fel. A kutató tudós majd megállapítja, hogy melyek a régi és melyek az újabb elemek, melyek népi eredetűek, melyek leszállt művelődési termékek. Fontos továbbá, hogy a gyűjtő ne csak a tárgyakat írja le, hanem azok funkcióját, szerepkörét is. Pl. a bútordarabokat mire használják és hogyan használják? A teherhordó eszközöknek mi a funkciójuk? Rá kell szoktatnunk tanulóinkat arra, hogy a tárgyakat, eszközöket, a műveletek egyes mozzanatait rajzolják le vagy fényképezék le. A szekeret, talicskát üresen és megrakottan is, előlről és oldalról is le kell rajzolni. Éppen így a ruhadarabokat előlről, hátulról, viselet közben. Az eszközök, tárgyak pontos méreteit fel kell venni. Rá kell nevelnünk tanulóinkat arra, hogy a tárgyak, eszközök, műveletek nevét is jegyezzék fel. A szó nélkül az eszköz semmit sem ér a tudomány számára. Éppúgy, mint a szó vagy tárgy neve rajz vagy fénykép nélkül. Rá kell szoktatnunk a tanulókat arra, hogy adataikat pontosan vegyék fel, és jegyezzék fel az adatközlő nevét, életkorát, társadalmi állását és azt is, hogy hogyan jutott a szolgáltatott adat (mese, monda, anekdota stb.) birtokába. Az így végzett gyűjtőmunkával kapunk tudományos szempontból is értékes adatokat. A módszeres pontossággal feljegyzett legkisebb adat (gazdasági eszköz leírása és lerajzolása, egy adoma, egy szokás stb.) értéke-sebb, mint az általánosságban mozgó, a gyermek fantáziájával kitoldott hangulatos, de mégis hamis leírás.

Gondosan neveljük rá tanítványainkat a jelenségek elterjedésének vizsgálatára, egy-egy jelenség, tárgy, szokás, babona stb. változatainak az összegyűjtésére.

Ha nagyjából meg is egyezik a jelenség, a részletekben finom eltérések találhatók. Egy kisvárosban vagy faluban is vannak különbségek és eltérések ugyanazon jelenség körében. Egy mese, monda, ballada egy községben is több változatban él. Diákjaink figyelmét fel kell hívni arra, hogy ezek a változatok, az emberi cselekvésben, műveletekben, népszokásokban található különbségek nagyon fontosak. Néprajzi szempontból pl. lényegében új anyagra, eddig teljesen ismeretlen szokásokra és hagyományokra nemigen bukkanunk. De szükségünk van a már feljegyzett szokások és hagyományok alaposabb megismerésére, a hiányok kiegészítésére, egy-egy jelenség (szokás, hagyomány), egy-egy tárgy, egy-egy művelet pontos és kimerítő leírására. A tudomány tudni akarja, hogy egy jelenség, egy-egy szokás hogyan van meg a környező községekben és a távoliakban. Egyezik-e a két községben, vagy csak kicsiny eltérés tapasztalható? Mi hát ez az eltérés? Mik a finom árnyalati különbségek? A tudomány tudni akarja, hogy egy-egy monda-, mese-, dalváltozat hol és milyen társadalmi rétegben van elterjedve. Ezért fontos, hogy ugyanazt több helyről és több egyéntől is begyűjtsük. Tanítványaink nem szívesen foglalkoznak olyan témával, amit valamelyikőjük egy másik községben kidolgozott. Mégis meg kell velük értetni, hogy milyen nagy szükség van erre a szorgalmas adatgyűjtésre. Lehet itt hivatkozni pl. a hatalmas finn néprajzi és néprajzi archívumokra. A finn kutató abban a kérdésben helyzetben van, hogy ha egy jelenséggel, pl. a házépítéssel akar foglalkozni, akkor erre az archívumban pontos és kimerítő leírásokat talál a finn terület minden részéről.

A tanuló gyűjtését a tanár ellenőrzi. Elmegy vele a gyűjtőútjára és munkájában segíti. Egy jól berendezett és tipikus parasztházba, egy szíves családdhoz, egy jóízű elbeszélőhöz, egy nőtás emberhez, egy tengerifejtő társaságba elvisz a tanár nyolc-tíz diákot. Ilyenkor mutatja be a valóságban a népi építkezésmódot, a házat, udvart, gazdasági épületeket, a ház berendezését, a bútort stb., s a valóságban szemlélteti azt, amit az ismeretterjesztő előadásban mondott. Ilyenkor vezeti be a kezdőket a gyűjtésbe. A diák így tanulja meg a néppel való kedves, közvetlen bánásmódot, az ismeretségszerzést, a beszélgetés irányításának módját, a kérdés mikéntjét. Így gyakorlatban tanulja meg továbbá, hogy néprajzi gyűjtés közben legtöbbit ér a megfigyelés és a (irányított) beszélgetés, és az így hallottak lejegyzése. (Passzív módszer.) És csak óvatosan, kiegészítés, ellenőrzés végett forduljon a „rákérdezéshez” (aktív módszer). De még ilyenkor is olyan kérdéseket kell feltenni, hogy erre ne *igennel* vagy *nemmel* feleljenek a kérdezettek, hanem úgy, hogy egy-egy kérdés beszédre bírja őket. Nem szabad pl. azt kérdezni, hogy ismerik-e a „gyalog sátánt” – a leánykérésnél szereplő asszonyt, aki a jó hírt megviszi a kérőnek –, hanem el kell mondatni a leánykérés történetét, s akkor a kérdezett nő neve is előkerül. A tárgyak, eszközök és ezek részeinek nevét természetesen nyíltan megkérdezhetjük. Erre még akkor is szükség van, ha ismerjük már a neveket, mert egy újabb alany előttünk ismeretlen elnevezést is említhet. Így tanítja, mutatja meg a tanár a diákoknak a mese, a monda lejegyzésének fáradságos módszerét.

A tanár a diákok módszerét megvizsgálja, a benne található hibákat kiküszöböli.

Az ország legtöbb városában meg lehet rendezni ezeket a pedagógiai jellegű kutató utakat. Ahol nincs ösfoglalkozású népi réteg a városi lakosság között, ott társadalmi, gazdasági kérdéseket lehet tanulmányozni, a magyar paraszti életforma vizsgálatára az ilyen helyeken a környező falvakba kell kirándulásokat rendezni.

A dolgozati témák mindig a helyi viszonyokból adódnak és többnyire a szülőföldismeret köré vágnak. A nemzeti nevelés egyik leghatásosabb módja, ha a tanuló saját kutatása, saját tapasztalatai alapján ismeri meg szülőfaluja (városa) történetét, gazdasági életét, faluja vagy városa lakosságát, a lakosság életmódját és társadalmi tagolódását, szülőfaluja népének kultúráját a földművelésben, állattenyésztésben, házépítésben és berendezkedésben, öltözetben és táplálkozásban, szokásokban, a falu íratlan törvényeiben, vallásos felfogásban és hiedelmekben, játékokban és szórakozásban, nyelvben, táncban, dalban, zenében, mesében, mondában, adomában, faragásokban s a művészet számos más kifejeződési lehetőségében stb. Jól irányított kutató munkával nyolc-tíz év alatt egy város és környéke főbb kérdéseit fel lehet dolgoztatni. Ez pedig már komoly tudományos eredményt jelent.

A dolgozati témák kijelölése után nem szabad a tanulókat magukra hagyni, ha a gyűjtés módszerében már tájékozottak is. A vezető tanár féltő gondja és szeretete neveli a témát. A tanuló első gyűjtése ritkán kielégítő. Számos pótlásra, kiegészítésre, a jelenség pontosabb meg-

figyelésére és leírására van szükség. Sürgetni kell a rajzok és fényképek elkészítését! Hosszú idő telik el, míg a tanuló gyűjtéséből dolgozat lesz. Tanácsos néha egy év múlva ugyanazt a témát kidolgoztatnunk, amikor már a kutató sokat fejlődött, módszere tökéletesebb lett. A gyűjtés után a dolgozat megírása, összeállítása, a szerkezet megállapítása gondot okoz néha a tanulóknak, a tanárnak itt is gyakran segíteni kell., Hosszú nevelő munka eredménye egy-egy jó kutató kiképzése. A tanár fáradságát viszont megjutalmazza a diák tehetségének kibontakozása.

A hibák kiküszöbölésében tapintatosan kell a tanárnak eljárni. Az első sikertelen vagy félsikerű gyűjtés után nem szabad a tanulókat a munkától elriasztani. Lehet, hogy a tanuló gyűjtőmódszerében volt hiba, de lehet, hogy a viszonyok nem voltak kedvezők. Ekkor szükséges, hogy a tanár önbizalmat, bátorságot, munkakedvet ébresszen az ilyen tanulóban.

Végh József: *Táj- és népkutatás a középiskolában.*
Debrecen, 1942. 8-18.

Honismeret az alsó fokú tantervekben az Eötvös-féle népiskolai törvényről az 1948-as államosításig

A tanterv az oktatásirányítás egyik hatékony eszköze, az oktatási tartalmak kiválasztásának, elrendezésének, feldolgozásának koncepciója. Az újkori társadalmakban alapvetően osztársadalmi érdekeket követ, közösségi értékeket hordoz a mindenkori tanterv. A kitűnő elméleti pedagógus, *Prohászka Lajos* erről az összefüggésről azt mondta az 1930-as években, hogy ha tantervi kérdésekkel akarunk foglalkozni, ennek előfeltételeként el kell ismernünk a nevelés és a társadalom szoros kölcsönösségét.

Csakhogy az iskola, amennyire nemzeti, legalább annyira lokális (esetleg regionális) intézmény is. Az iskolafenntartó helyi közösség pedig természetesen saját (os) értékeit és érdekeit is érvényesíteni kívánja az oktatásban. Az iskolák készek és képesek is lehetnek közvetíteni az osztársadalmi többnyire árnyalt, esetleg módosító helyi érdekeket és értékeket, ha erre igény mutatkozik, lehetőség adódik. Közvetíthetik ezeket akár úgy, hogy az „előíróbb”, „diktálóbb” jellegű központi tantervek általános elemeit mintegy „megfelel”, kiegészítik helyi tartalmakkal, a lakóhely, a környezet történetére és jelen viszonyaira vonatkozó ismeretekkel, akár pedig úgy, hogy a nagyobb szabadságot engedő alap- vagy kerettantervekre építik helyi tanterveiket, s ebben megfelelő teret és időt biztosítanak a fenntartó közösség igényeit kielégítő helyi tartalmaknak.

Nem véletlenül emlegettem az előzőekben lokalitást, lokális vagy helyi tartalmakat: ez az ismeretanyag változó és változatos neveken szerepel a különböző tantervekben, és nem egységes a témával foglalkozó szakirodalom sem abban, hogy miféle fogalommal nevezhetők meg pontosan a mindenkori tananyagba beépített, a lokalításra (lakóhelyre, környezetre) utaló ismeretek. A terminológiai nehézségek leküzdéséhez közelebb vihet *Bényei Miklós*: *Helytörténet – iskola – könyvtár* című kitűnő könyve.¹ A szerző a kötet bevezető fejezeteiben eredményes kísérletet tesz a három legközismertebb ide vágó fogalom, a *honismeret*, *helytörténet* és a *helyismeret* egymáshoz való viszonyának tisztázására.

Bényei szerint a reformkortól ugyan máig érvényben lévő, ám gyakran változó tartalommal használt *honismeret*-fogalom alkalmas legkevésbé ezeknek a tartalmaknak a tantervi megnevezésére. A szerzőnek fenntartásai vannak a *helyismeret* elnevezéssel kapcsolatban is: véleménye szerint ezt a kategóriát kisajátította magának a könyvtári-könyvtárosi gyakorlat, ahol az adott lokalitásra vonatkozó információk és dokumentumok rendezett halmazát jelölik a hely-

¹ Bényei Miklós: *Helytörténet, iskola, könyvtár: helytörténeti ismeretek oktatásának segítése a könyvtárakban.* Bp., OPKM, 1997.